ռազմամթերքը, պարէնը, բանկերի ամբողջ դրամը, զանազան ապրանքներ, ամէն ինչ, որ արժէք ունէր։ Յուլիս 30-ին նաւերի վրա փոխադրուեցին բոլշեւիկ զօրքերն ու բոլշեւիկ պարագլուխների ընտանիքները։ Ապա, հապճեպով խորհրդի արտակարգ նիստ գումարեցին, ուր Շահումեանը մի տգեղ ճառով անյաջողութիւնների ամբողջ պատասխանատուութիւնը ձգեց մենշեւիկ-էսէռների և Հ.Յ.Դաշնակցութեան ու Հ.Ազգ.Խորհրդի վրա և յայտարարեց, որ Ժող. Գործ. Խորհուրդը հրաժարւում է իշխանութիւնից ու հեռանում Աստրախան...*)

---

*) Իրենց դաւաճանութիւնը արդարացնելու նպատակով Շահումեանը կազմեց մի կոչ՝ ուղղուած «Բագուի բանւորներին», որի մէջ գրում էր. «Յուլիս 30-ին թիւրք զօրքերը բոլորովին մօտեցան քաղաքին։ Խորհրդային զօրքերի հրամանատար ընկ. Աւետիսեանը յայտնեց Ժող. Գործ. Խորհրդի նախագահին, որ քաղաքի բախտը արդէն որոշուած է։ Ճակատը մերկացել է. «Բիչերախովը՝ մերկացնելով ճակատը՝ իր զօրամասի հետ հեռացել է Սումղայիտ և շարժւում է դէպի հիւսիս»։ Նոյնը հաղորդեց և ընկ. Ղորղանեանը (զինւ. գործավար), որ վերադարձել է Սումղայիտից։ Ալեաթից յետ քաշուած զօրքերը ցրւել են. 1600 կռւողից ճակատում մնացել է միայն 200 մարդ։ Այդ 200-ից զատ, աջ թեւում կանգնած է ևս 200 մարդ Պետրովի զօրամասից։ Իսկ հայկական զօրամասերը, թւով աւելի, քան 3000 հոգի, հագուստ չունենալու պատրւակով, մինչև այդ էլ մերժում էին գրաւել դիրքերը քաղաքի շուրջ։ Այսպիսով, 32 վերստ երկարութիւն ունեցող ճակատը պահում են միայն 400 կռւողներ, մինչդեռ օդային հետախուզութիւնը ցոյց է տալիս, որ թիւրք կանոնաւոր զօրքերից բաղկացած թշնամու մեծ ուժեր են առաջ շարժւում։ Եւ բանակի հրամանատար Աւետիսեանը իրաւունք էր խնդրում, որ ժողովուրդը սպիտակ դրօշ բարձրացնէ ու սկսէ բանակցութիւններ։ Հակառակ պարագային, յայտարարեց Աւետիսեանը, դուք կը լինէք պատճառ, եթէ ուժով ներս խուժած թշնամին ոչնչացնէ 160 հազարանոց քրիստոնեայ բնակչութիւնը։

Նոյն երեկոյեան հայկական զօրամասերի հետ խորհրդակցութիւն տեղի ունեցաւ ....ի մօտ։ Զօրամասերի պետեր Համազասպն ու Ղազարեանը յայտնեցին իրենց համամտութիւնը Աւետիսեանի հետ և վկայում էին, թէ անհրաժեշտ է քաղաքի յանձնումն ու պատւիրակներ ուղարկելը։

Նոյն գիշեր Դաշնակցութիւնը իր մօտ ժողովի հրաւիրեց հայ բուրժուազիային, նրա հետ միասին վճռեց առաւօտեան սպիտակ դրօշ բարձրացնել և նշանակեց հաշտարար պատւիրակութեան կազմը, որի մէջ պէտք է մտնէր, ի միջի այլոց, և շուէդական հիւպատոսը, որ երաշխաւորում էր հայ ազգաբնակութեան անձեռնմխելիութիւնը քաղաքը յանձնելու պարագային։ Ժող. Գործ. Խորհուրդը վճռական կերպով արտայայտւեց բանակցութիւնների դէմ՝ քաղաքում գտնւող բոլոր զօրամասերը հրաւիրելով մեկնել ճակատ, յուլ. 30-ի գիշերը մի կոչ ուղղեց բանւորներին՝ հրաւիրելով զէնք առնել ու պաշտպանել քաղաքը, և պահանջում էր հայկական զօրամասերի պետերից ճակատ տանել իրենց մասերը»։ Վերջիններս, Շահումեանի ասելով, խոստացել էին տալ 1300 մարդ. «Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը յուլ. 31-ի գիշերը ժամը 3-ին հաղորդեց Ժող.Գործ.Խորհրդի նախագահին, որ յոյս ունի յուլ. 31-ին մինչև 3000 մարդ հասցնել ճակատ», բայց, իբր թէ, խոստացուած ուժերից հազիւ 320 մարդ է տեղ հասել, որի վրա Աւետիսեանը յայտնել է, որ «քաղաքի յանձնումը անխուսափելի է մի քանի ժամից»։ «Եթէ չարտօնէք սպիտակ դրօշ բարձրացնել, հարիւր հազարաւոր զոհերի արիւնը կընկնի ձեր խղճի վրա — յայտարարում էր վճռական կերպով բանակի հրամանատարը»։

«Նոյն միջոցին եկան Հ. Ազգ. Խորհրդի նախագահ Ա. Գիւլխանդանեանը և ընկ. Ղազարեանը, որոնք յայտարարեցին, թէ Ազգ. Խորհրդի հէնց նոր կայացած ժողովը հաստատեց իր վերջնական «վճիռը՝ սպիտակ դրօշ բարձրացնել և յանձնւել յաղթողի գթութին»։

Եւ միայն այս «դաւաճանութիւնից» յետոյ, «Ժող. Գործ. Խորհուրդը որոշեց հրաժարւել իշխանութիւնից և Խորհրդ. Ռուսաստանի զինւորական ուժերն և պետական գոյքը փոխադրելով նաւերի վրա»՝ հեռանալ Աստրախան։ (С. Шаумян, «Статьи и речи», 1924, Баку, стр. 137—8)։

Այս որոշումն, ի հարկէ, Շահումեանի և իր ընկերների կողմից փախուստ ու դաւաճանութիւն չէր... Առհասարակ, Շահումեանի չէմեղանէն ու արդարացումը շատ էին վրան